

A betűjelet, számot tartalmazó kifejezések írásmódjáról

Dr. Ludányi Zsófia, MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest

Az orvosi szaknyelvben gyakran találkozhatunk a szakszavakhoz csatolt betűjelekkel. Ezek lehetnek latin, illetve görög betűk is (*hepatitis-A*, *σπ-kötés*, *Aδ-afferens*), illetve a betűjelekhez akár számok is kapcsolódhatnak (*apoprotein B-100*, *a2β2-tetramer*). (A példák mind adatolt írásmódjukkal szerepelnek.) Ezek a betűjelek nem rövidítések, nem is betűszók. Léteznek ugyan olyan betűszók, amelyek csupán egy betűből állnak, de nem minden betűjel egybetűs betűszó. A magyar orvosi nyelv tankönyve (Bősze 2009) a *kiegészítő betűk* megnevezést használja az ilyen betűjelek megnevezésére, hasonlóan a számokat *kiegészítő számoknak* nevezi. A továbbiakban én is ezt a terminológiát alkalmazom.

Elméleti háttér

A szaknyelvi helyesírások egyik legkevésbé szabályozott területéről van szó. Bősze (2006, 2007) a következőképpen csoportosítja őket:

Kiegészítő betűk

Három alcsoportjuk van:

- **Betűjelek:** Jelzőszerűek; egyet jelölnek a sok közül, nem utalnak a jelzett főnév milyenségére, tulajdonságára. Példa: a *C épület* egyike a sok épületnek, amelyet *C* betűvel jelölünk, és nem egy külön épületfajta. A *C* betű nem utal a jelzett főnév tulajdonságára. Nem tévesztendő össze a szóösszetételi elő- vagy utótagként álló kiegészítő betűkkel; azok ugyanis kötőjellel kapcsolódnak az összetételi tagokhoz.
- **Tartozékbetűk:** Nem jelzőszerűek, a név részei, tartozékai. Ki- vagy megjelölő értelmük van, nincs önálló jelentésük. Példa: a *C-vitamin* egy külön vitaminfajta, nem egy a sok egyforma vitamin közül.
- **Betűszók:** Az egybetűs betűszókat az önálló

jelentéssel bírnak; nem egyedire, hanem csoportra utalnak. Lényeges különbség, hogy a betűszó (ha egybetűs is) valaminek, például egy szónak vagy szószerkezetnek rövidített formája. Példa: *T-sejt* (a thymusból származó nyiroksejt), *E-fehérje* (az *E* az „early gene” szókapcsolat első szavának kezdőbetűjéből alkotott egyszavas betűszó).

Bősze összefoglaló néven *kiegészítő betűknek* nevezi ezt a csoportot.

Kiegészítő számok

Hasonlóan a betűkhöz, a kiegészítő számok is lehetnek ki- vagy megjelölő szerepűek.

- **Jelzőszerű számok:** A sorszámokat, betűjeleket kiegészítő számok (pl. *C1 épület* – a *C* épületek közül az első).
- **Tartozékszámok:** A név részét képezik, a név tartozékai; lehetnek római és arab számok (*E2-gén* – az *E*-gének egyike, valamelyik génnek a neve).

Kiegészítő magyarázók

Valamilyen szakkifejezés körülményeit magyarázó, értelmező tartozékok. Például az *M1(PUL)* tüdőáttétet jelent (az *M1* az áttét tényére, a *PUL* [pulmonalis] a helyére utal).

Az írásmód általános szempontjai

Tekintve, hogy a tartozékbetűk, -számok, -magyarázók nem toldalékok, és nem is szóösszetételi tagok, nem vonatkoznak rájuk a toldalékok, illetve összetételi tagok helyesírási szabályai.

Tartozékbetűk, tartozékszámok kapcsolása egymáshoz

Bősze (2006, 2007) a következőket javasolja: Ha a tartozékjelek egymáshoz kapcsolódnak, egybeírást alkalmazunk. Tehát például a tartozékbetűt és a tartozékszámot egybeírjuk, hiszen azok

együvé tartoznak, együtt képezik a szakszavak, szakkifejezések részét.

Ez a törekvés megegyezik a nemzetközi eljárásokkal. Mindemellett az írásgyakorlatban is ez a tendencia dominál, mint ahogy az alább néhány adatolt írásmódú példa is mutatja: *βa-komplex*, *J1-imidazolin-receptor*, *a2β2-tetramer*, *HUMF13B*.

Arra is akad azonban példa, hogy a tartozékbetűket és a számokat kötőjellel kapcsolják. Példák: *5-α-kolán*, *apoprotein B-100*, *apoprotein C-II*, *D-1 resectio*. Elképzelhető, hogy a tartozékbetűk és tartozékszámok kötőjeles kapcsolásának oka a géptípusok betű- és számjelzése közti kötőjelhasználat analógiája [vö. AkH. 263. c)]. Ha így is van, a szabály ilyen esetekben nem kis-, hanem nagykötőjelet ír elő. Eszerint az *5α-kolán* írásmódja a következő lenne: *5-α-kolán*, ez azonban szükségtelen túlbonyolítás, és minden bizonynyal az orvostársadalom körében sem terjedne el. A betűk és a számok kötőjeles kapcsolása helyett tehát javasolt inkább egybeírni azokat.

Tartozékbetűk, tartozékszámok kapcsolása szakszavakhoz

Ha előtagként kapcsoljuk a tartozékbetűt a szóhoz, az ugyanúgy viselkedik, mint a jelszerű rövidítések vagy az egybetűs betűszók: az összetételt kötőjellel tagoljuk. (Ellentétben a kötőjel nélkül írandó jelzőszerű betűjelekkel, pl. *C épület*. Ezek az orvosi nyelvben ritkán fordulnak elő.) Példák adatolt írásmóddal: *Aδ-afferens*, *α-hélix*, *α-hemolysis*, *β-receptor*, *β-redőzött lemez*, *β-típusú köztes sejt*. Hasonlóan azokhoz az esetekhez, amikor jelszerű rövidítéshez vagy (akár egybetűs) betűszóhoz kapcsolódik utótag, tartozékbetűi előtag esetén is gyakran előfordul az írásgyakorlatban, hogy a kötőjel elmarad: *D-1 resectio* (javasolt írásmód: *D1-resectio*), *X kromoszóma* (javasolt: *X-kromoszóma*).

Az ilyen típusú összetételekhez további összetételi tagok is járulhatnak. Ilyenkor hasonlóan járunk el, mint a jelszerű rövidítéseket, betűszavakat tartalmazó összetételeknél: a további tagokat is kötőjellel kapcsoljuk: *X-kromoszóma-rendellenesség*.

Ha a tartozékbetű nem elő-, hanem utótagként vesz részt a szóösszetételben, ugyanúgy kötőjellel kapcsolandó: *hepatitis-A*, *troponin-C*. Az *Orvosi helyesírási szótár* sem ad erről eligazítást. Az egyetlen lehetséges kiindulópont a szótárbeli

hepatitis B-antigén példa. Maga a *hepatitis(-)B* kifejezés nem szerepel a szótárban. A többszörös összetétel írásmódja viszont azt sugallja, hogy a szótár készítői a *hepatitis B* alapalakot tartják követendőnek.

Összefoglalva tehát: ha a tartozékbetűket, -számokat szavakhoz kapcsoljuk, akkor hasonlóan viselkednek, mint a betűszók: akár elő-, akár utótagként kapcsolódnak szavakhoz, mindig kötőjellel csatoljuk a tartozékjeleket.

Tartozékbetűk, tartozékszámok kapcsolása betűszókhoz, rövidítésekhez

Bősze a tartozékjeleknek a betűszókhoz való közvetlen kapcsolását javasolja, és ez összhangban van a nemzetközi ajánlással. Ez azonban az írásgyakorlatban (még?) nem nagyon terjedt el. Gyakori a különírt, illetve a kötőjeles írásmód: *MHC I.*, *7-TM fehérje*. A javaslat alapján a helyes írásmód *7TM fehérje*, illetve *MHCI* lenne – utóbbi példánál a félreértelmezés lehetősége fenyeget, ezért célszerűbb arab számot használni: *MHC1*.

Következzék néhány példa az adatolt, illetve a javasolt írásmóddal: *AG II* (a javasolt írásmód *AG2*) 'angiotenzin-2'; *PGE 1* (a javasolt írásmód *PGE1*), 'prosztaglandin-E1'.

A tartozékbetűk ritkán nemcsak betűszókhoz, hanem jelszerű rövidítésekhez is kapcsolódhatnak: (adatolt írásmóddal) *α [alfa] C-atom*, ahol a C mint vegyjel egy jelszerű rövidítés. Az ilyen betűk ugyanúgy viselkednek, mint a betűszók, vagyis a tartozékbetűvel célszerű őket egybeírni: *αC-atom*.

Összefoglalva tehát: ha a tartozékbetűt, -számot, -magyarázót betűszóhoz, rövidítéshez vagy szóösszevonáshoz kapcsoljuk, akkor is egybeírást alkalmazunk. ■

Felhasznált és ajánlott irodalom

1. AkH. = A magyar helyesírási szabályai 1994. Tizenegyedik kiadás, tizenegyedik, példaanyagában átdolgozott lenyomat. Akadémiai Kiadó, Budapest.
2. Bősze Péter. Nyelvhelyességi szempontok a magyar orvosi irodalomban. *Magyar Orvosi Nyelv* 2006; 1: 20-43.
3. Bősze Péter. Tartozékbetűk, tartozékszámok és tartozékmagyarázók az orvosi-biológiai irodalomban. *Magyar Nyelvőr* 2007; 2: 151-162.
4. Bősze Péter szerk. 2009. A magyar orvosi nyelv tanácskönyve. Medicina Kiadó, Budapest.
5. Fábrián Pál – Magasi Péter (főszerk.) Orvosi helyesírási szótár. Akadémiai Kiadó – Országos Orvostudományi Információs Intézet és Könyvtár, Budapest.